

PASCAL'DAKİ MONTAIGNE

Doç. Dr. Kemal ÖZMEN*

"Peki nedir öyleyse bu boş hayal?
Bu alışılmamışlık, bu ürkünç yaratık,
bu kaos, bu çelişki yumağı, bu olağanüstülük?
Her şeyin yargılayıcısı, sefil toprak kurdu,
gerçeğin emanetçisi, belirsizlik ve yanlışlıklar
dolmuş pislik kuyusu, evrenin övüncü ve artığı?
Kim çözecek bu düğümü?"

Pascal

Ürkünç dâhi

Blaise Pascal, 1662 yılında 39 yaşında felçten öldüğünde geriye uzunlukları bir cümle ile birkaç sayfa arasında değişen bin dolayında notlar bırakmıştı. 1656 yılından itibaren hastalığının müsaade ettiği ölçüde tuttuğu bu notlar iki temel konu çerçevesinde oluşturulmuştu: İnsanlık durumu ya da tanrısız insanın sefaleti ve inanan insanın mutluluğu ya da hıristiyanlığa övgü. Olağanüstü zekâsıyla daha on bir yaşındayken sesler ile ilgili bir kitapçık kaleme alan ve otuz yaşına gelinceye kadar matematik, fizik ve geometri alanında çağının çok ötesinde şaşırtıcı bilimsel sonuçlara ulaşan **Ürkünç dâhinin** (Chateaubriand) ya da **yüce delinin** (Voltaire) evrenselleştirdiği bu ikilemi, bir hıristiyan gizemcisinin **düşünceleri** olmanın ötesinde, temelde derin bir ahlâki, metafizik ve dinsel tedirginlik olarak algılamak gerek. Kuşkusuz, düşüncesindeki bu çeşitlilik kişiliğindeki karmaşık özelliklerden kaynaklanmakta; bağnazlık derecesinde bağlandığı jansenist kuramın ödünsüz katılığı, hem gizemci, hem kuşkucu yanı, XVI. yüzyıl klasik hümanizmasına karşı geliştirdiği yeni **hümanist** kimliği ve insanlık durumunun sefaletini ortaya koyduktan sonraki misanthrope tavrıyla (insandan kaçma) bir çelişki yumağı olan Pascal, Montaigne'in **miseria hominisini** bir varoluş bunalımına kadar taşıırken

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

kuşkusuz düşüncesinin ulaştığı bu modern duyarlığın yanında insanın bütün karmaşasını evrensel bir boyutta yakalayan tam bir klasik yazar örneği veriyordu. XX. yüzyıl varoluşçu düşünürlerinin **bilinç bunalımı** diye adlandıracakları bir **varoluş tedirginliği**ne kadar genişleyecek olan bu metafizik sorgulama, XVI. yüzyıl klasik hümanizmasına bir tepki olarak bir tür **anti-hümanizma** ya da **neo-hümanizma** gibi de düşünülebilir. Bununla birlikte, Pascal'ın inançsız (tanrıtanımaz) insana, insanlık durumunun trajik bilincinin umarsızlığını gösterdikten sonra, hıristiyanlık inancını *kapan*dan kurtuluşun tek seçeneği olarak sunması kuşkusuz ister klasik, ister varoluşçu olsun hümanist kuram ile çelişir. Ancak, Pascal'ı XX. yüzyıla ulaştıran çizginin hıristiyanlık olmadığı da açıktır. Kaldı ki, Jansenist Pascal'ın üç yüz yıl boyunca hıristiyan yazarlardan da fazla ilgi görmediği bir gerçek. **Ürkünç dâhinin** güncelliğini Jean Steinman'ın satır aralarında bulmak olası:

"İnsanın iyi olduğu hayaliyle, bilimsel bilgilerdeki gelişmeleri izleyecek olan ahlâki ilerleme hayaliyle, mutlak bir özgürlüğün sağlayacağı yararların hayaliyle yaşadık durduk. Şimdi, bu düşüncemizden bütünüyle vazgeçmiş bulunuyoruz. Pascal, bunu öylesine iyi anlamıştı ki, şimdi, 1954 yılında, o inanan insan günümüz inançsızlarına kuşkucu Voltaire'den akıl almayacak kadar daha yakın. Voltaire'nin inançsızlık nedenleri radikal-sosyalist bir kasaba danışmanından farksızdı. Oysa, günümüz dünyasını tedirginlik kemirip duruyor. İnsan, korkunç bir dramın pençesinde bir yıkımı yaşıyor. Ölümün karşısında yapayalnız, çaresiz..." (1)

Gerçekten de, Pascal, kendine özgü kanıtlayıcı yöntemiyle insanın kendi içinde ve evrendeki konumunu bütün ürkünç çıplaklığıyla keşinlerken, ne kendisinden yaklaşık yetmiş beş yıl önce bu konuyu irdeleyen Montaigne'den, ne de kendisinden üç yüz yıl sonra çağımızda varoluşu sorgulayan düşünsel hareketten çok farklı bir çizgideydi. Sonuçta, hangi amaçla kaleme alınmış olursa olsun, **Düşünceler**'den ortaya çıkan insanlık durumu gerçeği, ne kadar şaşırtıcı ya da çelişkili görünürse görünsün tedirgin dâhi hıristiyan Pascal'ın da gerçeğidir.

(1) Bu incelemede, Fransızca eserlerden yapılan alıntılar tarafımızdan çevrilmiştir. Jean Steinman, **Pascal**, Edition du Cerf, 1954, s. 444.

"Denemeler" ya da "profan İncil"

"İnsanlık durumu:

Değişkenlik, sıkıntı, tedirginlik." (2)

Pascal'ın üç sözcükle özetlediği bu **durum**, içinde kendisinin de bulunduğu bütün insanlığı kapsamaktadır; bütünlük içinde düşünüldüğünde, bu **durum**, bir çıkışsızlığı vurguladığından, hem bir başlangıç, hem de bir varış noktası olarak da algılanabilir. Kuşkusuz, bu başı ve sonu belli **gösterinin** bir muhatabı var; XVII. yüzyılda adına **libertin** (liberten) denen ve ilkçağ materyalizmi ve epikurosculuğundan olduğu kadar, XVI. yüzyıl akılcılığından, özellikle de Montaigne'in kuşkuculuğu ve duyumculuğundan beslenen, dinsel dogmalar ve ahlaki kurallar karşısında bireysel vicdan haklarından söz eden deist ya da tanrı tanımaz kişiler... Pascal'a göre, Denemeler'inde, yer yer tanrı tanımazlara karşı dini ve tanrıyı savunmuş görünse de, Montaigne, **libertenlerin** manevi babası, akıl hocası, dahası, tanrısal bir bağıştan nasibini alamamış bir insanlığın tanığıdır (3). Bu inançsızlık hareketinin, genel anlamda dinsel ilgisizliğin baş kitabı olan **Denemeler** ise hıristiyan ahlaka ve tanrısal gerçeklere bağlanmak yerine klasik Yunan ve Roma'nın pagan kültürünü yücelterek insanları hıristiyanlıktan uzaklaştırmaktadır. Bu bağlamda, Pascal'ın, **Düşünceler**'ini Montaigne'in **Denemeler**'inden hareketle yazdığı söylenebilir. Nitekim, **liberten** ya da Montaigne'in çömezini, insanlık durumunun çıkmazını, çözümsüzlüğünü, umarsızlığını gösterip hıristiyanlığın getirdiği çözüme çekmeye çalışırken, sıklıkla **Denemeler**'e ve Montaigne'e eleştirel bağlamda göndermelerde bulunur. Ancak, eleştiri yapmadığı durumlarda, Montaigne'in ve **Denemeler**'in adını vermeden, özellikle insanlık durumu ile ilgili **aşırmalar** (plagiat) yapar. Örneğin, Montaigne'in **Denemeler**'inde latin yazar ve düşünürlerden yaptığı çok sayıda latince alıntıdan otuzunu **Düşünceler**'inde yine latince olarak kullanır (4). Montaigne'in bütün çıplaklığıyla ortaya koyduğu **aşağılanmış insan** imajını şaşırtıcı bir benzerlikle ne kadar benimsemiş olsa da, Pascal, Montaigne'e karşı kendisini savunma gereksinimi duyar:

**"Kendimde gördüğüm her şeyi, Montaigne'de değil,
kendi içimde buluyorum." (5)**

(2) Blaise Pascal, **Oeuvres complètes**, Edition du Seuil, Paris, 1963, s. 503.

(3) Hugo Friedrich, **Montaigne**, Tel Gallimard, 1968, s. 183.

(4) **Düşünceler**'in II. bölümünde, düşgücü, insanın boşluğu ve eğlence, III. bölümde, tanrıtanımaz, V. bölümde, yasalar ve gelenekler, VI. bölümde, pironculuk konularında Denemeler ile çarpıcı benzerlikler dikkat çekiyor.

(5) Blaise Pascal, **Oeuvres complètes**, s. 591.

1580 ile 1669 yılları arasında otuz yedi baskısı yapılan (6) ve her şeyden önce Pascal'a insanın değişken doğasını sayısız ayrıntıda göstermiş olan **Denemeler**, Hugo Friedrich'in de vurguladığı gibi, içini kuşukular kemiren, sıkıntılı, tedirgin ve karamsar Pascal'ın bir dönem elinden düşürmediği **profan İncil**'idir (7). Bununla birlikte, Pascal, Montaigne'in doğuştan eksik ve kusurlu insanının durumunun, genel anlamıyla **miseria hominis**'in boyutlarını olabildiğince genişletir ve tam bir varoluş boğuntusuna dönüştürür; ne ki, o bu noktada da kalmaz. Böylesine ürkünç, umarsız, çıkışsız, sefil, sakat, sonuç olarak trajik bir insanlık durumuna katlanılabilişmesinin ancak hıristiyanlıkla gerçekleşebileceğini savunur. Sonuçta, Pascal ile Montaigne arasında insanlık durumu ile ilgili temel farklılık saptamalarda (**aşağılanmış insan**) değil, önerdikleri çözümde yatmaktadır. Bu anlamda, Montaigne, **dignitas hominis**'ten **miseria hominis**'e, Pascal ise **miseria hominis**'ten **dignitas hominis**'e gitmektedir...

Denemeler'den **Düşünceler**'e aşağılanmış insan ya da insanlık durumu

Pascal da Montaigne gibi insanlık durumunu açıklarken, insan doğası ile ilgili kimi vurgulamalar dışında, hıristiyanlıktan yola çıkmaz. İnsanı, matematik, fizik, geometri ve biyolojinin kimi verilerinden hareketle bilimsel bir bakış açısından tanımlamaya girer; bununla birlikte, akıl-iman, din-bilim zıtlığı Pascal'ın aşamadığı en büyük çelişkisidir. Pascal, bu ikilemi akıl ve bilimin sınırlı, iman ve dinin de deney dışı oluşuyla kısmen dengelemiş görünmektedir. **Düşünceler**'deki temel sorun **Denemeler**'deki sorunun aynısıdır: insan nedir? Bu soruna açıklık getirmeye çalışırken her iki düşünür olması gerekenden değil, somut olarak var olandan hareket ederler; insanın gerçek doğası, özü nedir? İnsan, gerçekten doğa ve evren içinde ayrıcalıklı bir varlık mıdır? Bu sorular, kuşkusuz temelde insanın kendisini tanıması konusunda odaklaşmakta. Montaigne'in Sokrates'ten alıntılıdığı ünlü kendini tanı sözüne Pascal da katılmış görünür:

"İnsanın kendisini tanıması gerek; bu, her ne kadar doğruyu bulmaya yardımcı olmasa da, en azından insanın kendi hayatını düzenlemesine yardımcı olur ki, bundan da daha doğru bir şey olamaz." (8).

(6) Denemeler, 1676 yılında kilise tarafından tehlikeli kitap diye mimmenecektir. Kilise, bu tavrıyla, libertinage (libertinaj) hareketinin ana kaynağını kurutmayı amaçlamıştır.

(7) Hugo Friedrich, **Montaigne**, s. 158.

(8) Blaise Pascal, **Oeuvres complètes**, s. 508.

Ancak, daha ileride değineceğimiz gibi Pascal, Montaigne'in kendini tanıma biçimine karşı çıkararak eleştirecektir.

Montaigne, **aşağılanmış insan** imajının, gerek insanın kendi doğasındaki olumsuzluklar ve kusurlar, gerekse de insanın bir mikrokozmos olarak evrendeki konumu ile ilgili olduğunu belirterek, insanın fiziksel güçsüzlüğünü, insan doğasının değişkenliği ve çeşitliliğini, insan aklının ve duyularının sınırlılığı, yetersizliği, belirsizliği, güvenilmezliğini, insanın yaşadığı toplumda geleneklerin, yasaların, ahlakın, adaletin değişkenliği ve göreceliliğini, insanlık durumunun süreklilikten ve yetkinlikten ne kadar uzak olduğunu vurgular. İnsanın doğası gereği sürekli bir istikrarsızlık, belirsizlik ve arayış içinde olduğunu, bütün bilgilerimizin duyulardan geldiğini ve duyuların da son derece yanıltıcı, aldatıcı olması nedeniyle kesin bir bilgiye ulaşmamızın olanaksızlığına dikkat çeker. Sonuçta, hep var olan bir tek tanrı vardır ve,

"İnsanlığın üstüne ve ötesine geçemedikçe hep aşağılık kalacak olan insan denen yaratık" (9).

hep bir güçsüzlüğün, eksikliğin simgesi olarak, daha doğrusu hep kendisi kalacaktır. O, hiçbir zaman, insanlığın ötesine geçemeyecektir, çünkü,

"yumruğu elden, kol açıklığını koldan, adımını bacaklardan daha büyük yapmak olanaklı değil" (10).

Çünkü, insan kendisiyle sınırlıdır; kendi duyularıyla algılar, kendi aklıyla yargılar. Montaigne, insanın fiziksel ve ahlaki planda bütün olumsuzluklarını yüzlerce örnekle ortaya koyar. Varoluşu konusunda kesin bilgisi olmayan, davranışlarındaki değişkenlik yüzünden kendisini tanımlamakta zorlanan ve tanrının kendisine benzeterek yarattığı savlanan varlık gibi hiç olmayan ve tanrıdan çok hayvana yakın olan insanın yazgısı, doğadaki öteki canlılardan farklı değildir. Tanrı, onu diğer varlıklar gibi kendi haline bırakmıştır. İnsanın, kendisine ayrıcalık, saygınlık kazandırdığını söylediği niteliklerin hepsi hayvanlarda da var. Oysa, insan, yaratılmış diğer canlıların düzeyine inmek korkusuyla, içinde tanrı ile bir olmak özlemini hep canlı tutmuştur:

"Ancak, bu budalaca övünçlüğü, ayaklar altında çığneyerek, bu görüşlerin dayandığı gülünç temelleri ce-

(9) Montaigne, *Œuvres complètes*, Editions du Seuil, 1967, s. 251.
(10) *A.g.e.*, s. 251.

saretle yerinden sarsmak gerek. Kendine özgü bir gücünün olduğuna inandığı sürece, insan kendisini var edene şükran borcu duyması gerektiğini kabul etmeyecektir" (11).

İnsanlık durumunun bu sefil ve zayıf yanını dengelemek için olsa gerek, doğa insana kendini beğenmişlik duygusu vermiştir. Oysa,

"Çamurdan yaratıldın, sen; bunda gönenecek ne var?" (12)

Gelgelelim,

"Kendimizi beğenmişlik duygusu bizim doğal ve ilk hastalığımızdır. Varlıklar içinde en zayıf, en dayanıksız, en bela dolu ve en kibirli olan insandır. O, bu dünyanın çamuru ve pisliği içinde, evrenin ölü, durgun ve kokuşmuş bu kısmına sıkı sıkıya bağlanmış" (12).

Montaigne, insana özgü olan tek şeyin bilgisi ve düşüncesi olduğundan hareketle, insanın bu sayede doğayı, gökyüzünü, yeryüzünü, denizleri keşfettiğini, yine bu sayede dini, hayatı, mutlu yaşamının yollarını öğrendiğini söyler. Ancak, bilgi ve merak duygusu insanlığın yıkımını da hazırlayan şeydir. Bilgi, dolayısıyla düşünce insanın hem gücü, hem de güçsüzlüğünün, boşluğunun bir kanıtıdır:

"İnsanın vebası bilgidir" (13).

Çünkü, bilgi, insanı alçakgönüllülükten ve boyuneğmeden alıkoyacaktır ve onu kibirle dolduracaktır. Oysa, insan, gururdan, kibirden, kendini beğenmişlikten vazgeçtiği, kendisini diğer canlıların yazgısından farklı düşünmediği, kendini, daha doğrusu haddini bildiği ölçüde somut gerçeğine ulaşabilir; bir anlamı olmayan boş gerçeğine:

"Bütün boş şeyler içinde en boş olanı insan kuşkusuz. Bilgisine bu kadar çok güvenen insan, daha bilginin ne olduğunu bilmiyor. Hiçbir şeyi olmayan insan, bir şey olmayı düşündüğünde kendi kendisini kandırıyor ve aldanıyor" (14).

Montaigne, çoğunlukla **fantezi** diye nitelendirdiği ve insanın bunca övündüğü aklının da gerçekte güvenilir bir şey olmadığını be-

(11) Montaigne, Oeuvres complètes, s. 203.

(12) *Ag.e.*, s. 187.

(13) *Ag.e.*, s. 202.

(14) *Ag.e.*, s. 186.

lirterek, hiçbir zaman hiçbir şeye tam olarak bağlanamayan insanın değişmeyen, kesin bilgileri olmadığını vurgular; çevremizde, görmediğimiz, algılayamadığımız ve anlamadığımız dünya kadar şeyin olması, bütün bilgilerimizin kaynağı duyularımızın ve yargılama yetimizin zayıflığından ya da eksikliğinden kaynaklanıyor. İçimizde, bir, iki, üç ya da daha fazla duyunun eksik olmadığını nereden bilebiliriz? Eğer, gerçekten duyu olarak bir eksikliğimiz varsa aklımız bunun eksikliğini duyamaz. Doğuştan kör olan birisine, **sen görmüyorsun** demekle ona bu eksikliğini nasıl anlatabiliriz? Dış dünyayı, olduğumuz şeyle, bize görüldüğü biçimiyle algıladığımız için,

"İnsanın hem içi, hem de dışı zayıflık ve yalanla dolu" (15).

O halde, bir şeyin gerçeğini tam olarak bilmemiz olası değil; çünkü her şey bize duyularımız aracılığıyla çarpıtılmış olarak geliyor:

"Aynı bir konu çevresinde yüz karşıt görünümde olabilen akıl, her türlü bakış biçimine ve her türlü ölçüye uya-bilen, her biçime girebilen bir alettir" (16).

Sonuç olarak, ne kendi varlığımız, ne de kendi dışımızdaki nesnelere varlığıyla ilgili olarak değişmeden kalabilen bir şey yok. Biz, aklımız, yargımız, bütün gelip geçici şeyler durmadan değişiyor, akıp gidiyor. Bu evrensel değişim ve dönüşüm içinde, Montaigne, zayıf, bela dolu, sefil, kötü, sağduyudan yoksun, kör, bilgisiz, kusurları hemcinslerini rahatsız eden tek hayvan, doğanın egemeni değil, doğanın, şaşmaz düzeni içinde öteki varlıklardan ayrı tutmadığı bir varlık olarak gördüğü insanı, hem klasik hümanizmanın yaptığı gibi yüceltip evrenin merkezine koymaz, hem de hıristiyanlıkça doğasına eklenen büyüklük ve saygınlıktan onu soyutlayarak öteki dünya tedirginliğinden uzaklaştırır; onu ayakları üzerine oturtarak somut gerçeğine ulaştırmak ister. Ancak, şunu belirtmekte yarar var: Montaigne, **Denemeler**'in hiçbir yerinde Pascal ve Jansenistlerin görmek istediği biçimde hıristiyanlığı yadsımaz; ilk günah dahil olmak üzere hiçbir hıristiyanlık dogmasını, reddetmeyi bırakılm, tartışma konusu yapmaz; dahası, Rabelais gibi dine karşı alaycı bir üslup takınmaz, üstelik, kiliseye düzenli gider. Montaigne'i Pascal ve Jansenistlerden din konusunda ayıran temel fark din anlayışında yatıyor:

(15) Montaigne, Oeuvres complètes, s. 248.

(16) **A.g.e.**, s. 235.

(17) **A.g.e.**, s. 184.

"Nasıl Perigordin'li ya da Alman isek, öyle de hıristiyanız" (17).

Pasçal da genel boyutları içinde insanın son derece karmaşık bir varlık olduğunu belirterek, onun güçsüzlüğüne, acizliğine, sefaletine dikkat çeker. İnsanın yaptığı bütün eylemlerin kökeninde, bütün benliğine kök salmış **özsayı** vardır. Bu nedenle, o sadece kendisini beğenir, sever, kendi çıkarını kollar; bozulmuş doğasına karşın içi kibirle doludur. Yalancılık, adaletsizlik, bencillikle dolu varlığı gerçeğe, adalete, barışa, mutluluğa hiçbir zaman tam olarak ulaşamayacaktır:

"Ne gerçeğe, ne de iyiliğe ulaşmamız olası" (18).

***

"İnsanın kalbi oyuktur ve içi pislik doludur" (19).

***

"Dünyanın boşluğunu görmeyinin kendisi de boştur. Gürültü patırtı içinde yaşayan ve kendilerini eğlenceye ve gelecek düşüncesine kaptırmış genç insanların dışında kim görmez ki bunu.

Bir an için onları eğlencelerinden alıkoyun, hepsinin sıkıntıdan patladığını görürsünüz. İşte o an, ne olduğunu tam anlayamadıkları hiçliklerini duymaya başlarlar" (20).

İnsan, kendisini bu dünyaya bağlayan ve insanlık durumunun trajikliğini düşünmekten alıkoyan geçici ve aldatıcı şeylerden soyutlandığında hiçliğini, terk edilmişliğini, acizliğini, bağımlılığını, boş bir şey olduğunu duyumsamaya başlar ve ruhunun derinliklerinden dışarıya sıkıntı, üzüntü, öfke, umutsuzluk taşar. İşte bu nedenle, insan bu duruma, insanlık durumuna kolay kolay katlanamaz; daha doğrusu onunla yüzleşemez, onunla bir hesaplaşma içine giremez. Yaptığı tek şey, kaçmak ve unutmaktır:

"Bizi sefilliğimiz karşısında avutan tek şey olan eğlence, aynı zamanda sefilliklerimizin de en büyüğüdür" (21).

derken kuşkusuz Montaigne'in epikuroscu ahlakına gönderme yapar.

(18) Blaise Pascal, *Oeuvres complètes*, s. 503.

(19) *A.g.e.*, s. 518.

(20) *A.g.e.*, s. 504.

(21) *A.g.e.*, s. 549.

Pascal da Montaigne gibi her şeyin belirleyicisi açıklayıcısı, yargılayıcısı olduğu söylenen aklın sınırlı olduğundan söz ederek, onun ne içimizdeki çelişkileri, ne de içinde kaybolup gittiğimiz sonsuzluğu bize açıklayabildiğini belirtir;

**"Aşağılayabildiğin kadar aşağıla kendini aciz akıl!
Sen de sus artık aptal doğa!" (22).**

Pascal, Montaigne'in,

**"büyük bir denizde fırtınaya tutulmuş dirençsiz bir
kayık gibi" (23)**

sallanıp duran, gidip gelen insan akli ve yargılama yetisine yönelttiği eleştiriden çok hoşnuttur;

**"Size şunu itiraf edeyim ki, bu yazarda (Montaigne)
muhteşem aklın kendi silahlarıyla böylesine ayaklar
altına alınmasını görmekten zevk duymaktayım" (24).**

Akl, ancak tanrı tarafından yönlendirilirse gerçeğe ulaşmamıza yardımcı olur; yoksa, o kendi içinde *sakattir* ve düşgücü, gelenekler, tutkular ve özsaygı onu sürekli olarak yanlış yönlendirir ve yanıltır.

İnsanlık durumuna, insanın kendi içinden baktıklarında Montaigne ve Pascal, insanın kendi kendisine kazandırmaya çalıştığı büyüklük ve ayrıcalığın sadece bir şişirme olduğunda birleşirler. Kendi içinde, Montaigne'e göre

"değişken, kararsız ve çeşitlilik gösteren bir konu" (25)

Pascal'a göre de

"doğal yanığı dolu bir konu" (26)

olan insanın içinde yaşadığı doğa, dahası evrendeki yeri ve konumu konusunda da her iki düşünür arasındaki koşutluk çarpıcıdır. Montaigne, kendisini bile tanımakta zorlanan insanın kendi dışındaki şeyleri net olarak tanımasının olanaksızlığına dikkat çekerek, varlık olarak sınırlı ve güçsüz ve tanrının doğaüstü ve ideal niteliğini hiçbir zaman kavrayamayacak olan ve sadece olduğu şey olan insanı, insanlık durumunu evrenin sonsuzluğunda irdelemeye koyulur;

(22) Blaise Pascal, *Oeuvres complètes*, s. 515.

(23) Montaigne, *Oeuvres Complètes*, s. 235.

(24) M. Dreano, *La Religion de Montaigne*, Librairie A.-G. Nizet, Paris, 1969, s. 302.

(25) Montaigne, *Oeuvres complètes*, s. 186.

(26) Blaise Pascal, *Oeuvres complètes*, s. 505.

"İnsanı kendi başına ve yardımına gelecek kimsesi olmayan, sadece kendi silahlarıyla donanmış, bütün onuru, gücü ve varlığının dayanağı olan tanrısal bağıştan ve bilgidен yoksun düşünelim ve kendi kendisine verdiği büyüklük görüntüsü içindeki gerçek durumunu anlamaya çalışalım. O, öncelikle doğadaki diğer yaratıklar üzerinde kurduğunu söylediği üstünlüklerini hangi temelle dayandırdığı konusunda beni ikna etsin. Yüzyıllardan bu yana süregelen gökkubbenin bu hayranlık uyandıran salınımının, başının üstünde gururla dönüp duran bu meşelelerin sonsuz ışığının, adına evren dediğimiz bu sonsuz denizin ürküntü uyandıran hareketlerinin kendisi, kendi rahatlığı ve keyfi için var olduğuna onu kim inandırdı? Her türlü aşağılanmayla yüz yüze olan bu sefil ve çelimsiz yaratığın sadece kendi kendisine hükmeden olmadığını, aynı zamanda en küçük parçasını bile anlamaktan acizken ona hükmettiğini ilan ettiği evrenin efendisi olduğunu söylemesinden daha gülünç bir şey olamaz. Bu büyük ve görkemli yapı içinde tek başına olduğunu söyleyebilme ayrıcalığını, bu yapının bütün güzelliğini ve parçalarını tanıyabilme gücünün olduğunu, bu yapının mimarına sadece kendisinin şükran borçlu olduğunu, dünyanın konumu ve gidişatını sadece kendisinin anlayabildiği ayrıcalığını kim verdi ona?" (27).

İnsanın hiçliği, evrenin merkezi olmadığı, evrende sadece bir nokta olduğu saptamasıyla daha da belirginleşmektedir. Montaigne'in ayakları üstüne oturduğu insanı, Pascal, kendisinin seçmediği bir uzam ve zamanın içine fırlatılıp atılmış, evrenin ürküntü veren gizemini anlamaktan aciz bir varlık olarak görür. Özellikle, Galile ve Kopernik'in ortaya koyduğu yeni dünya ve evren imajı, dünyanın ve evrenin sadece insan için yaratıldığını savunan dinsel öğretileri sarsmakla birlikte, Montaigne dahil, henüz hiç kimse Pascal'ın ulaştığı düzeydeki kadar, insanın evrendeki konumuna böylesine açıklık getirmemiştir. Pascal, her şeyden önce inançsız tannısız bir evrenin ne derece ürkünç olduğunu, onun varoluşunu temellendirdiği akıl ve bilime dayandırarak açıklamak zorundadır. Konuya dinsel bir perspektiften yaklaştığı takdirde hiçbir biçimde inandırıcı olmayacağını bilincindedir. Kaldı ki, zaten **liberten**, insanın ve evrenin dinsel konumunu yadsımaktadır. İşte bu nedenle, Pascal olabil-

(27) Montaigne, *Oeuvres complètes*, s. 186.

diğince inandırıcı ve ikna edici olmaya özen göstermektedir. İnançsız insanın, tek güvencesi, tek silahı, tek övüncü olan aklına, doğal ışığına rağmen, varoluşu konusunda tam bir bilgisizlik içinde yaşadığı savından yola çıkarak ona insanlık durumunun açmazını gösterir; içine yuvarlandığı uyumsuzluk, ilgisizlik ve bilgisizliğe dikkat çekerek onu ona anlatır, gösterir sabırla. Dört bir yandan nasıl sonsuzun bilinmeziyle kuşatıldığını, doğasındaki şaşkırtıcı değişiklikler yüzünden kendisini tanımakta ve tanımlamakta nasıl zorlandığına işaret eder. Pascal'ın, inançsıza bütün çıplaklığı ve çarpıcılığıyla gösterdiği bu durum bir anlamda hristiyan Pascal'ın en büyük çelişkisidir; kendisinin gerçekten inanmayacağı, duyamayacağı bir korkuyu, bütünüyle mekanik yasalarla açıklanan tanrısız bir evrenin yaratacağı ürküntüyü inançsız bir insana nasıl kabul ettirebilecektir? Bu noktada, Pascal'ın katıksız bir hristiyan olduğu savına katılmak olası değil. Saf varoluştan yola çıkarak tanrısız bir dünyada akıldışı ve anlaşılmaz, ürküntü veren sessiz ve sonsuz karanlıklarda umarsız bir terkedilmişlik ve yalnızlık duygusuna ulaşan insanı sorgulayan bir hristiyan olamaz; olsa olsa, akıl ve bilimin durduğu noktada, inanmanın dışında bir başka yol bulamayan tedirgin bir varoluşçu... Pascal, bu noktada Montaigne'in çizdiği sınırların ötesine geçmiştir:

"İşte gördüğüm ve beni alt üst eden şey. Her taraftan bakıyorum ve her yerde sadece karanlıklar görüyorum. Doğa, bana kuşku ve tedirginliğin dışında birşey sunmuyor" (28).

***

"Bu sonsuz uzamların ezeli sessizliği ürküntü veriyor bana" (29).

***

"(Varoluşumdan) önceki ve sonraki sonsuzluk içinde kaybolmuş hayatımın kısacık süresini, işgal ettiğim ve hiç bilmediğim ve beni bilmeyen uzamların sonsuz büyüklüğü içinde bozulup yok olduğunu gördüğüm bu küçücük uzamı düşündüğümde, kendimi neden şurada değil de burada gördüğüme şaşırıyorum ve bundan ürküntü duyuyorum, çünkü, neden şurada değil de burada olduğumun bir nedeni yok. Kim beni buraya koydu? Kimin isteğiyle bu yer ve bu zaman bana verilmiş oldu?" (30).

(28) Blaise Pascal, Oeuvres complètes, s. 555.

(29) A.g.e., s. 528.

(30) A.g.e., s. 508.

***

"İnsanın körlüğü ve sefaletini, bütün evrenin sessizliğini hiçbir yol göstericisi olmayan insanın kendi yazgisına terkedilmişliğini, evrenin bir köşesinde kaybolmuş ve buraya kimin getirip koymuş olduğunu, buraya ne yapmaya gelmiş olduğunu, öldükten sonra ne olacağını bilmeyen, hiçbir bilgiye ulaşması olanaklı olmayan insanın durumunu görünce, uykudayken ıssız ve korkunç bir adaya birileri tarafından taşınmış ve ertesi sabah uyandığında başına neler gelmiş olduğunu ve buradan nasıl çıkacağını bilmeyen bir insan gibi büyük bir ürküntüye kapılıyorum" (31).

***

"İnsan bütün görkemi içindeki doğayı seyre dalsın ve bakışlarını kendisini çepeçevre kuşatan nesnelere ötelere taşısın. Evreni aydınlatmak için sonsuz bir lamba gibi asılı duran bu parıltılı ışığa, bu yıldızın çevresindeki çok büyük alan içinde bir nokta olan dünyaya baksın, bu geniş alanın da, gökkubbede dolaşıp duran yıldızların oluşturduğu alan içinde bir nokta olduğuna şaşırıp dursun (...) Merkezi her yerde, çevresi hiçbir yerde olmayan bir küre. Nedir ki bir insan sonsuzluk içinde? Sonsuzluğa oranla bir hiç, hiçliğe oranla bir bütün, sonuç olarak hiçlikle bütünlük arasında bir şey (...) İnsan, ne geldiği, var olduğu, içinden çıktığı hiçliği anlayabilir, ne de yutulup gittiği sonsuzluğu" (32).

***

"Gerçeği istiyoruz, ancak içimizde sadece belirsizlik buluyoruz. Mutluluğu arıyoruz, ancak sefaleti ve ölümü buluyoruz. Gerçeği ve mutluluğu istemeden edemiyoruz; ancak, sonuçta ne kesinliği, ne de mutluluğu buluyoruz" (33).

"Kesin olarak bilmekten aciz ve mutlak olarak bilmiyor olmayan insan anlaşılmaz ürkünç bir yaratıktır" (34).

(31) Blaise Pascal, *Oeuvres complètes*, s. 525.

(32) *A.g.e.*, s. 525-526.

(33) *A.g.e.*, s. 548.

(34) *A.g.e.*, s. 515.

Ashında, Pascal'ın inançsız gösterdiği bu ürkünç tablo, ilginçtir, inançsızın savunduğu ilkelerle şaşırtıcı bir benzerlik içinde. *Liberten*, Montaigne'in de vurguladığı gibi, herşeyin değişken, geçici ve göreceli olduğu fikrinden hareketle akla dayalı evrensel bir insan özünden söz edilemeyeceğini belirtir. Belirli bir materyalist yaklaşımdan yola çıkarak maddenin sonsuz olduğunu ve evrenin insan aklını aşan karmaşık, ancak görkemli bir süreklilik, oluşum ve dönüşüm içinde bulunduğunu bunun da insanı dehşete düşürmek yerine onda hayranlık uyandırdığında ısrar eder. Gerçekten de *Düşünceler*'in hiçbir yerinde, Pascal, *liberten*'in açıktan açığa formüle ettiği bu tür açıklamayı mahkûm etmemekle birlikte, yine de *liberten*'in yanında görünmekten kaçır. Zaten, Pascal gibi çağının bilimsel gelişmelerine böylesine açık bir beynin bu sava karşı çıkması da, bir noktada dayandığı bilimsel düşünceyle de çelişir. Bize öyle geliyor ki, eğer *liberten*ler her şeye rağmen inançlı insanlar olsalardı, ya da en azından bilim ile inancı birbirlerinden ayırdedebilselerdi, Pascal'ın *Düşünceler*'inin seyri başka türlü olacaktı. Çünkü, *liberten*lere karşı *Düşünceler*'ini yazmasına rağmen onların akılcı bir mekanizmaya indergedikleri evren açıklamasına karşı çıkmıyor. Onlardan ayrıldığı tek nokta, sadece böylesine ürküntü veren bir görkemin ancak her şeye gücü yeten bir tanrının eseri olabileceği. *Liberten*lerin düşüncelerindeki ve mantık yürütmelerindeki açıklık, keskinlik ve kesinlik konusunda hayranlığını gizlemeyen Pascal'ın onlarda gördüğü en büyük eksiklik iman ya da inanç. Nitekim, Pascal, Montaigne'den daha az bir katılıkla ve daha çok bir hoşgörülle yaklaşıyor onlara;

"Onlara, kendilerini hor görmesin diye hor gördükleri dinin bütün hoşgörüsüyle yaklaşmalı: ışığı, doğru yolu buldururuz inancıyla onları birkaç adım atmaya çağırmalı" (35).

Sonuç olarak, ister Pascal'ın isterse *liberten*'in optiğinden bakalım, insanın ne kendi varlığı ne de kendi dışındaki varlıklar ve evrenle ilgili mutlak bir bilgiye ulaşması mümkün görünmüyor. Bunca güvendiği aklının, bilgisinin, bunca çaba sonunda ona kazandırdığı sadece güçsüzlüğünü, zayıflığını öğrenmek olmuştur. İnsan, içinde zaten var olan bilgisizliği doğrulamanın, pekiştirmenin ötesinde bir başka kesinliğe şimdilik çok uzak. İnsanlık durumu hala iki sonsuzluk arasında aşağılanmadan saygınlığa yükselmenin özlemiyle bir çıkış yolu arıyor. Zaman düzleminde, varoluştan önceki ve onu izleyecek olan sonsuzluk,

(35) Blaise Pascal, *Oeuvres complètes*, s. 538.

varlık düzleminde, evrende akıl sınırlarının ötesine geçen büyüklükler ile gözle görülemeyecek derecede küçük organizmalar, bilgi düzleminde duyularımızla sınırlı olduğumuz ve güneşin aydınlattığı kadar görebildiğimiz gerçeği ile evrenin sonsuz karanlıkları arasında bir **ara varlık** olan insan her yerde çıkmaza ve karşıtlıklara ulaşıyor.

Denemeler'den Karşı Denemeler'e

Pascal, özellikle insanlık durumu ile ilgili olarak büyük ölçüde yararlandığı ya da esinlendiği Montaigne'i pek çok alanda eleştirip, dahası mahkûm etmeden önce onun kimi erdemlerinden söz etmeden de duramaz. Montaigne'in kuşkuculuğunu hıristiyanlığı savunmada kullandığını belirterek, İncil'in anlamına sadece kendilerinin nüfuz edebildiğini söyleyen **hérétique**'leri (katolik mezhep karşıtları) ve tanrının var olmadığını öne sürenlerin **korkunç dinsizliklerini karşıkonmaz bir kararlılık ve şiddetle** eleştirdiğini vurgular;

"Montaigne, tanrıtanımazları, özellikle Raymond Sebon'un savunması'nda, her türlü tanrı esininden kendi istekleriyle soyutlanmış ve kendilerini doğal ışıklarına (akıl) terketmiş olan tanrıtanımazları, doğanın en küçük parçasını bile tanımaktan acizken, hangi yetkiyle kendi tanımıyla sonsuz olan Yüce Varlığı yargılayabildiklerini sorgular. Onlara hangi ilkelere dayadıklarını sorar. Onları bu ilkeleri açıklamaya zorlar; öne sürdükleri gerekçeleri inceler ve kendilerini en bilgili ve en kararlı görenlerin boşluğunu üstün yeteneği ile gözler önüne serer" (36)

Montaigne'in insan aklını ayaklar altına alıp çiğnemesinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getiren Pascal, Montaigne'in hıristiyan ahlak ilkelerine sonuna kadar bağlı kalabilmiş olsaydı, **çok yararlı olarak aşağılamış olduğu insanları doğru yola çekebileceğini**, ancak ne yazık ki Montaigne'in **bir pagan gibi** davrandığını, bütünüyle duyuları ve içgüdülerine göre hareket ettiğini belirtir;

"Montaigne'in erdemi saf, herkesçe bilinen, eğlenceli, keyif verici, başka bir deyişle çılgınca bir erdem" (37)

(36) M. Dreano, La religion de Montaigne, s. 302.

(37) *A.g.e.*, s. 303.

Görüldüğü gibi Pascal, birazdan söz edeceğimiz **bağışlanmaz kusurlarına** rağmen, Montaigne'i kendi amaçları doğrultusunda bir tutum içinde gördüğü an övgüde kusur etmez. Ancak, Montaigne, gerek insan doğası, gerekse de tanrıtanımazlara karşı takındığı tavırlarıyla ilgili açıklamalarında hıristiyanlık fikirlerini sonuna kadar savunmaz; özellikle eksik ve kusurlu yaratılmış insanın tanrının bir benzeri olduğu ve inancıyla bu aşağılanmadan kurtulma şansı bulunduğu fikrine itibar etmez. Nitekim, Montaigne'nin insanı, Pascal'inkinden farklı olarak tanrıdan çok hayvana yakındır. Evrende bir nokta olan, umutsuz, kendi yazgısına tanrısı tarafından terkedilmiş insan, kendisini çepeçevre kuşatan sonsuz sayıdaki varlıkla bir arada yaşar. Hepsisi bu... Hıristiyanlığın insana fazladan kazandırdığı çok şey yok. O, insan düşüncesi içinde bir olanaktır, ancak pek çok olanaktan biridir sadece. Bu dünya hayatı için, hayatı olduğu gibi kabul edip ona katlanan bilgelik en iyi yoldur. Montaigne, insana olduğu şeyi gösterirken Pascal'ın yaptığı gibi onu ürkütüp korkutmaz. Onu umutsuzluğa, bu dünya hayatından vazgeçirtecek davranışlara itmez; dahası, ömrü boyunca tanrısal bağış beklentisi ile koşullandırmaz. Bedeninden tiksilmeye değil, ondan zevk ve doyum olmaya isteklendirir. Montaigne, görüldüğü gibi insanın sınırları içinde durur ve ötesine geçmez. Pascal ise, bu sınırları kabullenmekle birlikte sınırların ötesine yani tinsel ve dinsel olana yönelir.

Pascal, insanlık durumunun bütün sefaletine rağmen, yine de bir çıkış yolu olduğunu var sayar. İnsan, her ne kadar, özellikle de **ilk günah** ile birlikte bozulmuşsa da içinde, her şeye rağmen, tanrının bir eseri olması dolayısıyla bir büyüklük potansiyel olarak vardır ve bunu da düşüncesinde bulur;

"Bütün büyüklüğümüz düşüncemizden ibaret" (38)

**

"Evren beni içine alıyor ve bir nokta gibi yutuyor. Bense onu düşüncemle kavıyorum." (39)

İnsanın büyüklüğü düşünen bir varlık olmasında. Her insan ölçeğini bilir. Oysa, **düşünen bir kamış** olan insanı ezip geçen evren onu yok ettiğinin farkında bile değil. İnsanın sahip olduğu bu bilinç onu diğer varlıklardan ve nesnelere ayırır. Doğamız gereği

(38) Blaise Pascal, *Oeuvres complètes*, s. 597.

(39) *A.g.e.*, s. 513.

"Sefil, güçsüz bir varlık olduğumuzu bilmek büyüklüktür" (40) İnsan güçsüz bir varlık olduğunu bildiği ölçüde büyük, büyük olduğunu bildiği ölçüde de zavallı bir varlıktır. İnsan sınırlı ve karmaşıktır. Oysa, materyel evren nispeten daha sade, ancak sınırsızdır. İnsan sonsuz derecede büyük olana oranla bir hiç, sonsuz derecede küçük olana oranla da hayranlık uyandıran bir varlıktır. İnsan, hiçlikle bütünlük arasında bir **ara çevredir**. Pascal'a göre içimizdeki ve dışımızdaki bu çelişkiyi bize hıristiyanlık açıklar: İnsan tanrısal niteliklerinden dolayı **ilk günah** öncesi büyük ve **ilk günah** sonrasında bozulmuş olduğu için de küçük ve sefildir. Ancak, insan, herşeye rağmen bütünüyle bozulmamış olmalı ki, kaybedilmiş bir cennetin özlemini hep duyar. Bununla birlikte, insan bu özlemi kendi kendisine gerçekleştiremez; tek başına kendisini mutlu kılamaz. İşte bu noktada iman, **tanrısal bağış kurtuluş** için mutlak bir zorunluluktur ve insan da inancı ölçüsünde buna layıktır. Çünkü, o varlıklar içinde bütün kusur ve eksikliklerine rağmen yine de en soylu olanıdır. Doğa dahil, yaratılmış ne varsa her şey ona sunulmuştur. Bu noktada, ontolojik anlamda Pascal ile Montaigne arasındaki farklılık çarpıcıdır. Montaigne'in hıristiyan suçlamasından kurtardığını Pascal hıristiyanlığa iade eder. (41)

Pascal'ın **Denemeler**'de en fazla tepkisini çeken konuların başında Montaigne'in "**kendini tanı**" sözünden hareketle kendi benini kitabının ana konusu yapmasıdır. Kendi **benine** bu denli değer vermesinin nedeni, insan, kendi **beninden** hareketle kim, ne olduğunu, doğada ve evrende nasıl bir yer işgal ettiğini, varoluşunun anlamının ne olduğunu bilmesini istemesidir. Bunu bilmek için de, uzun, ayrıntılı ve sabırlı bir gözlemlerle kendi labirentine, kendi cehennemine inmesinin gereğini belirtir; çünkü,

"Tekil olan evrensel olandan daha zengindir ve hiçbir zaman bu derin insan labirentinin sonuna ulaşamaz" (41).

Bu nedenle Montaigne, kendi hayatı ile ilgili, Pascal'ı çileden çıkartacak derecede sayısız ayrıntıyı dile getirir. Montaigne için, insanın kendisini tanıması, dışındaki her şeyi tanımasından daha önceliği olan bir şeydir. İnsan ne kadar zayıf olursa olsun, kendini tanımaya çalışarak, kendini tanıdıkça zayıflığının, kusursuz olmasının hiç de her şeyin sonu olmadığını ve hayatını bu bilinç üzerine daha ağırlıklı bir biçimde kurabileceğini söyler. Montaigne'in

(40) Blaise Pascal, **Oeuvres complètes**, s. 513.

(41) Hugo Friedrich, **Montaigne**, s. 158.

(42) **A.g.e.**, s. 220.

beni kusurlu doğasından dolayı hiçbir zaman ne derin bir suçluluk, ne karamsarlık duyar, ne de yakınır. O, sadece olduğu şeydir ve ona boyun eğer;

"Sokrates gibi doğal yapımı aklın gücüyle değiştirmeye çalışmadım. Doğal eğilimlerime müdahale edip düzeltmeye kalkışmadım. Kendimi olduğum gibi kendi halime bıraktım. İçimdeki hiçbir şeyle savaşıyorum" (42).

Özünü değiştirmek insanın elinde değildir. O halde, kusurlu ya da eksik ise, insan neden pişmanlık ya da üzüntü duysundu?

"Eğer dünyaya yeniden gelseydim, nasıl yaşadıysam öyle yaşardım. Ne geçmişim ardından yakınırım, ne de gelecekte korkarım" (43).

Montaigne'in, böylece kendi **benini** tanımasından hareketle ulaştığı felsefe (bilgelik), olduğu gibi kabullendiği **beni** ile doğa ya da dünya arasında kurulan uyumdur; kuşkuculuk, ılımlılık, ölçülülük, yumuşakbaşlılık, boyuneğme, kendini doğaya uydurma bilgeliğin, dolayısıyla mutlu yaşamının temel koşullarıdır. Bunun dışında, insanın kendisini yetkinleştirmesi diye bir şey söz konusu olamaz.

Pascal, Montaigne'in kendi **beninden** böylesine çok söz etmekle yaratandan (tanrı) çok yaratılmış olana (insan) önem vererek tanrıyı ikinci plana ittiğini, insanın kusurlu doğasını iyileştirmede dinin rolünü yadsıdığını, kitabını hıristiyan ahlaka aykırı biçimde **pagan, epikuroscu** sözlerle doldurduğunu belirtir. Sanki, dünyanın, hayatın, insanlığın ölçüsü kendisiymiş gibi tutup kendi doğasından, beğenilerinden, fantezilerinden, eğilimlerinden, erdemlerinden, kusurlarından, hastalıklarından uzun uzadıya söz ederek her şeyi evrensel bir kuşkuculuk ilkesine göre değerlendiriyor. Montaigne'in kuşkuculuğu, özellikle Montaigne onları kesin bir dille mahkum etmiş görünse de, hıristiyanlığın katolik yorumunu eleştiren ve İncil'in gerçek anlamını sadece kendilerinin anlayabildiğini söyleyen protestanlar ile materyalizmi temel ilke alan tanrıtanımaçları gerçek hıristiyanlar karşısında yüreklendirmiştir. Bu bağışlanabilir bir şey değil;

"Montaigne'in kendini anlatma konusundaki aptalca uğraşı! Bu her zaman görülebilen, her insanın yaptığı türden bir şey değil; Montaigne kendisini bilinçli bir

(42) Montaigne, *Oeuvres complètes*, s. 426.

(43) *A.g.e.*, s. 331.

biçimde ilk ve temel bir amaç olarak anlatıyor. İnsanın tesadüfen ve zayıflık sonucu saçmalıklar söylemesi üzerinde pek durulacak bir şey değil; ancak, bu saçmalıkları amaçlı söylemesine doğrusu katlanmak zor, hele bu türden olanlara." (44)

Pascal'a göre insanın kendi *beninin* anlatıp durması kadar boş, gereksiz bir şey olamaz. Kendisinden, Montaigne'in yaptığı gibi söz eden insan ne **honnête homme** (davranışlarıyla olduğu kadar düşünceleriyle de saygınlık uyandıran kibar insan; bu kavram XVII. yüzyıl **mondan** ahlakının da temel ilkesidir); ne de hıristiyandır. Pascal, burada XVII. yüzyıl klasik edebiyatı ve uygarlığının temel özelliklerinden biri olan ve başını Bossuet, La Rochefoucauld ve La Bruyère'in çektiği

"Ben, tiksinti vericidir" (45).

ilkesine bağlı görünür. Kuşkusuz, buradaki ben, insanın kendisine duyduğu özsaygı, kendi çıkarını bencilce koruma isteği anlamındadır;

"Özetle benin iki niteliği var: o, kendi içinde haksızdır, çünkü, kendisini dünyanın merkezi yapar; başkalarını rahatsız eder; çünkü, onları kendisine boyun eğmeye zorlar; her ben düşmandır ve başkalarının despotu olmayı arzular" (46).

İnsanın başkasını sevebilmesi için kendi içindeki bu *ben* duygusundan kurtulması gerekir. İnsan, kendisini sevdiğçe başkasını sevemez. İşte bu nedenle İsa, "kendinizi seviniz" değil, "birbirinizi seviniz" demiştir;

"Hıristiyanlık dışında hiçbir din kendinden nefreti böylesine öğütlememiştir" (47).

Çünkü, hıristiyanlık kendini beğenmişliği, kibri, insanı şişiren bilgiyi, bencilliği, çıkarıcılığı, açgözlülüğü, şehveti mahkûm edip alçakgönüllülüğü ve boyuneğmeyi öğütlemektedir;

"Sadece tanrıyı sevmeli kendinden nefret etmelidir. Eğer, ayak bir vücuda bağımlı olduğunu bilmeyip de, bir gün ona bağımlı olduğunu öğrenseydi, sadece kendisini

(44) Blaise Pascal, *Oeuvres complètes*, s. 599.

(45) *A.g.e.*, s. 584.

(46) *A.g.e.*, s. 584.

(47) *A.g.e.*, s. 530.

tanıyıp, bilip, kendisini sevip de bir gün bağımlı olduğu bir vücudun varlığını öğrenseydi, kendisini var eden vücuda ne kadar yararsız olmuş olduğunu, vücudun kendisini dışlaması durumunda nasıl yok olmuş olacağını görüp, geçmiş hayat ile ilgili ne büyük pişmanlıklar ve karışıklıklar içine düşerdi. O vücuttan kopmamak için de ne dualar eder, vücudu yöneten irade önünde ne büyük bir inançla boyun eğerdi" (48).

Nereden bakılırsa bakılsın, kendini anlatmak boş uğraş ve Pascal'a göre kendinden söz etmek Montaigne'nin tek kusuru değil;

"Montaigne'de iyi diyebileceğimiz bir şey bulmak güç. Kötü olana gelince, eğer birisi çıkıp da ona çok fazla hikâye anlattığını ve kendisinden gereğinden çok söz ettiğini söylemiş olsaydı bunu düzeltmek kolay olabilirdi (49).

Kendinden söz etmek, Montaigne'in öteki büyük ve bağışlanmayacak kusurlarının belki de en küçüğü; o, Pascal'ın da katıldığı **aşağılanmış insan** imajını bütün ayrıntılarında ortaya koyduktan sonra insanı bu sefil durumdan kurtarmak için hiçbir ciddi çabanın içine girmiyor. İnsanlık durumunun sefilliği bilinci onda ne tedirginlik, ne de umutsuzluk yaratıyor. Bu bilinç, **tanrısal bağıışı** üstüne çekmek için öteki dünya tedirginliğiyle insanı çileci bir yola sevkemediği gibi, insanda ne suçluluk, ne de günahkârlık duygusu doğuruyor; insana, sadece bu kusurlu gerçeğine boyun eğmeyi öğütleyerek, bundan böyle hayatını dilediği gibi hoşça geçirmesini ve ölüm karşısında doğaya uymasını salık veriyor;

"Montaigne'in kusurları büyük. Şehvetli sözcükler. Bayan Gournay'in çabalarına rağmen değışen bir şey yok. Saf, gözsüz insanlar, cahil, gerçekleşmesi olanaksız şeyler, daha büyük dünya (50). İsteyerek adam öldürme ve ölüm konusundaki düşünceleri. Korku ve pişmanlık duymadan kurtuluş konusunda vurdumduymazlığı telkin ediyor. Kitabı, insanları dindarlığa götürmek amacıyla yazılmamış, zaten kendisini buna mecbur hissetmemiş; ancak, dindarıktan vazgeçmeyiz. Hayatın belirli alanlarıyla ilgili kimi rahat ve şehvetli düşüncelerini hoş

(48) Blaise Pascal, *Oeuvres Complètes*, s. 546.

(49) *A.g.c.*, s. 588.

(50) Montaigne, Raymond Sebond'un Savunması'nda, gözsüz insanlardan söz ettiğinde saf, gerçekleşmesi olanaksız şeyler ve daha büyük dünyadan söz ettiğinde de cahil birisidir.

görebiliriz; ancak, ölüm konusundaki bütünüyle pagan düşüncelerini bağışlayamayız. Çünkü, en azından hıristiyanca ölmeyi istiyorsak, her türlü dindarlıktan da vazgeçmemiz gerekir; oysa Montaigne'in, bütün kitabı boyunca düşündüğü tek şey var, o da korkakça ve tembel tembel ölmeyi beklemek" (51)

Pascal'a göre Montaigne birşey öğretmez; o, sadece kendisini anlatır (52). Oysa, kendisi, inançsız insanı sınırlı aklıyla içinden çıkamayacağı ürkünç insanlık durumu konusunda aydınlatır, bilgilendirir, ona çözüm yolları sunar; onu inanca çekmek için önce ürkütür, sonra da ona kurtuluşu arzu ettirir. İki sonsuzluk arasında varlığın ne derece orantısız olduğunu göstererek, ona kendi varlığının gerçek bilincini kazandırır. Ona sorular sorar, sordurtur; onu kaygılandırır: sen sefil, zavallı, güçsüz, ne, kim olduğu konusunda hiçbir zaman kesin bilgisi olmayacak karmaşık, karanlık bir varlıksın. Kendin, kendi aklın dışında güveneneğin, bağlanacağın hiçbir silahın yok. Kaldı ki, evrenin sonsuzluğunda, aklın, dahası düşgücün de seni yarı yolda bırakıyor. Fiziksel anlamda güçlü ve büyük değilsin; ancak içinde bulunduğun bu önüne geçilmez aşağılanmaya rağmen, ben sana düşünceyle doğa üzerinde tinsel bir üstünlüğün, ayrıcalığın olduğunu gösteriyorum. Bütün bu gösteri boyunca, ilginçtir, Pascal, **Montaigne'in çömezine** karşı sert, acımasız, hoşgörüsüz bir tavır takınmaz. Onu uçurumun dibinde kendi yazgısına terketmez. Çünkü, Pascal, insanı kötü değil, zayıf olarak görür. İlk günah insanın kusurlu oluşunun kanıtıdır. Ancak, kusurlu olan insanın özü değildir; onun gerçek özü tanrıya benzer olarak yaratılmıştır ve bu öz kurtuluşuna olanak tanımaktadır. Görüldüğü gibi Pascal, insanın büyüklüğü ve sefaleti arasında gidip gelmektedir. O, insanı ne tam olarak yüceltmekte, ne de tam olarak aşağılamaktadır;

"İnsan kendisini överse, onu aşağılarım.

Kendisini aşağılarsa, onu överim.

Ve her zaman bunun tersini söylerim.

Anlaşılmaz bir varlık olduğunu anlayıncaya kadar". (53)

**

İşığımız olduğu ölçüde insanda daha çok büyüklük ve daha çok aşağılanma buluyoruz" (54)

(51) Blaise Pascal, **Oeuvres Complètes**, s. 590.

(52) Pierre Michel, **Montaigne**, s. 39.

(53) Blaise Pascal, **Oeuvres complètes**, s. 514.

(54) **A.g.e.**, s. 586.

Pascal'ın Montaigne'de mahkum ettiği bir diğer önemli konu da **doğayı izleme**; Montaigne'de doğaya karşı tam bir hayranlık, ululuk, yücelik duygusu vardır. Doğa, bütün görkemi, sonsuz çeşitliliği ve sınırsız alanı içinde bir anlamda tanrı ile eşanlamlıdır ve evrende bir nokta da olsa, insanı dışlamamaktadır. Doğa, onu koruması altına almıştır; diğer canlılar gibi ona da hayatını en iyi koşullarda sürdürmesine olanak tanıyacak yetiler kazandırmıştır;

"Bütün kalbimle ve şükran duygularıyla, doğanın benim için yaptığı her şeyi kabulleniyorum, bundan zevk duyuyorum ve övünüyorum." (55)

Montaigne'in doğanın yol göstericiliğine olan inancı, güveni, doğanın yarattığı biçimden hareketle hayatı yaşanılır kılmanın yollarını arama isteğini pekiştirir. Bütünüyle ilkçağ düşünürlerinin doğa anlayışını yansıtan bu görüş,

"kendi bedeninden dürüstçe zevk almayı bilmek, mutlak ve tanrısal bir yetkinliktir" (56)

sözyle çarpıcı bir somutluğa ulaşmaktadır.

Pascal, bağlandığı çileci ahlak anlayışının da bir gereği olarak, insanı her anlamda bu dünya hayatına bağlayan şeyleri tehlikeli ve zararlı görür. Dünya zevkleri tikslenme duyulması gereken **beni** bildiğince şışirmekte ve onu dünyam, hayatın, her şeyin merkezi, bütün çabalarımızın yöneldiği tek amaç yapmaktadır. İnsanın tanrı tarafından onun bir benzeri olarak yaratılmış olduğunu, insanın ilk büyüklüğünü, **ilk günahı**, hıristiyan dogmalarını, tanrısal bağıışı, kurtuluşu dışlayan ve açgözlülüğün peşinde sürüklenmeyi bilgelik sayan, kendisini zayıf ve güçsüz ilan edip ne yapayım kendimi düzeltmek olanaksız diyerek materyel bir dünyanın aldatici, geçici, boş zevklerine kendini bırakan insanın, ben, beni yaratan doğayı izlemekten başka bir şey yapmıyorum savı Pascal'a, ne olduğu akılla kavranamayan evrenin sonsuz karanlıkları, dipsiz derinlikleri ve derin sessizlikleri kadar ürküntü verir.

Sonuç

Pascal'daki Montaigne, bir Montaigne açıklaması ya da yorumu olmaktan çok, Pascal'ın, ruhunun derinliklerinde yaşadığı metafizik/gizemci tedirginliği dolaylı yoldan anlatmasına olanak tanıyan

(55) Montaigne, *Oeuvres complètes*, s. 448.

(56) *A.g.e.*, s. 449.

bir araçtır. Montaigne, Pascal'ın aynasıdır; içinde çağının karışıklıklarını, tartışmalarını, kendisini, derinliklerini, karanlıklarını, karmaşıklığını, çelişkilerini, sıkıntısını, boğuntusunu, çözümsüzlüklerini bulduğu bir ayna; sempatisini olduğu kadar öfkesini ve nefretini dışa vurduğu ve bakmaktan kendisini bir türlü alıkoyamadığı bir ayna; XVI. yüzyıl hümanist düşüncesinin gün ışığına çıkardığı, XVII. yüzyıl klasik edebiyatının da derinliklerini yoklayıp durduğu, kimliğini ya da anlamını arayan insanın evrensel yansıtıcısı; klasik hümanizmanın skolastik cendresinden kurtarıp yücelttiği, doğaya egemen kılıp evrenin merkezi yapacak kadar yükseklere taşıdığı insanın somut gerçeği olan **miseria hominis**'in belirleyicisi... Montaigne'in, **Denemeler**'in sonunda ulaştığı çözüm, Pascal'ın yaptığı gibi ısrarla bir an önce ulaşmak istediği ve kafasında önceden belli olan bir çözüm değildi; o, sözcüğün tam anlamıyla kaçınılmaz bir zorunluluktur; sabırla, bütün ayrıntılarında didiklenmiş insan ruhuna, ayakları üzerine oturtulmuş ve dinsel anlamda tedirginlikleri olabildiğince hafifletilmiş insan varlığının kendi gerçek doğasına uyarlanmış ve sağlam bir temele oturtulmuş otantik bir çözümdü... Oysa, Pascal'ın çözümü kendi kafasında önceden vardı; daha başlangıç noktasında hangi sonuca ulaşacağı belliydi; çünkü, **libertene**, iki sonsuzluk arasında sıkışmış insanın insanlık durumunun çözümsüzlüğünü göstermeden önce, o zaten hıristiyandı; inanıyordu ve hıristiyanlık **a priori** bir kavram olarak kafasında varoluşa bir açıklık getiriyordu. O halde, çözümü kesin bir biçimde önceden hazır olmasına rağmen Pascal, neden **Montaigne'nin çömez** olarak gördüğü ve bir bakıma **Düşünceler**'inin hareket noktasını oluşturan **liberteni** bu kadar ciddiye aldı? XVII. yüzyılda önem açısından bir elin beş parmağını geçmeyecek kadar az olan ve o çağda, ne edebiyat, ne sanat, ne de düşünce alanında günümüze kadar gelebilmiş eser ortaya koyamamış bu kuşkucu insanları hıristiyanlığa çekmek çok mu önemliydi? Aralarında Pascal'ın da yakından görüştüğü Milton'un da bulunduğu bu özgür düşünceli insanlar, katolik kilisesinin yıldırımlarını üzerine çeken protestanlar kadar örgütçü, onlar kadar hıristiyan dünyasını bölen tehlikeli kişiler miydi? Oysa, onlar inançlarını, daha doğrusu inançsızlıklarını kişisel/düşünsel düzeyde yaşayan, dindar kişilerin kendileriyle uğraştığından çok daha az onlarla bir savaşım içinde olan, kökenleri ilkçağ materyalizmi ve natüralizmine dayanan özgür düşünceye bağlanmış, ne toplumsal, ne de siyasal düzen üzerinde, örneğin bir burjuva-aristokrat çatışmasında olduğu gibi büyük emelleri olan, ne de inançsızlığı inancın karşısına yeni bir

tinsel oluşum olarak çıkararak kişilerdi; onlar, sadece aklın ve bilimin verilerinden yola çıkarak maddeyi ve varlığı materyalist bir perspektiften tanımlamaya ve ahlâkı da dinden bağımsızlaştırarak doğal bir temele oturtmaya çalışıyorlardı. Kuşkusuz, sorun inancın kapsamı, kapsadığı alanla ilgiliydi daha çok; din, sadece inananla tanrısı arasında en içten, en dolaysız biçimde kurulmuş bir inanç sistemi miydi, yoksa inançtan daha fazla bir şey miydi? **Libertenler**, bir bakıma inancı insanın, doğanın ve evrenin açıklamasından, tanımından, yorumundan soyutlarken, onu ait olması gereken yere itmiş oluyorlardı; yani bilim ile din arasındaki ayrıma kesin ve net bir çizgi çekiyorlardı. Kaldı ki, **inanmayın!** dan çok **ben inanmıyorum**u benimsemişlerdi. Bütün bu nedenlerin hiçbirisi, Pascal'a **Düşünceler**'ini kaleme aldırtacak kadar rahatsız edici nedenler gibi gelmiyor bize. Pascal, zaten otuz yaşına kadar bir bilim adamıydı ve çağının ilk ve en büyük geometricisi, fizikçisi ve mühendislerinden biriydi; bu alanda çeşitli buluşları ve beş önemli kitabı vardı. Deney, gözlem ve eleştirel düşünceye dayalı sağlam bir bilim kafasına sahip olan ve otuz dört yaşında geçirdiği dinsel bir kriz sonunda hıristiyanlığa her zamankinden daha çok bağlanarak kendisini toplumdan soyutlayan Pascal, ilginçtir **libertene** insanı, doğayı ve evreni açıklarken bütünüyle inancı ve tanrıyı dışlıyor ve bilimin verilerinden yararlanıyordu. Yani, onu aldatıp, gerçekleri saptırıp dine çekmek yerine, ona gerçeği gösterip ürkütme yolunu seçiyordu. Oysa, Pascal, bu noktada büyük bir çelişki içinde olmalıydı; eğer dünyayı ve evreni tanrısız düşünebiliyorsak ve dahası buna inanabiliyorsak, nasıl olur da bu saptamayı, onunla tam bir karşıtlık içindeki bir başka saptamayla uzlaştırabilecektik? İnançsız, kolay kolay çürütülemeyecek bilimsel bir kanıtlamanın ardından ürküttükten sonra, ona sunacağımız tanrılı bir dünyanın mutluluğu ne derece inandırıcı olacaktı? Ortaya, mekanik, materyel, sonsuz ve gizem dolu kendi kendisine oluşmuş, **antroposantrizmi** (insan merkezîyetçilik) dışlayan bir evren modeli sunduktan sonra hangi inandırıcı gerekçelerle **teosantrik** (din merkezli) bir evreni savunabilecektik? Bütün bu sorular havada kalıyor. Pascal, bu açıdan Rameau'nun yeğenine ne çok benziyor! Tıpkı, Diderot'nun açıkça söze dökmekten korkup çekindiği düşüncelerini **sinik** ve **amoral** Rameau'ya söyletmesi gibi Pascal da içini kemiren tedirginliğini **Montaigne**'in **inançsızına** anlatırıyor. Genelde, Montaigne'den beslenmesinin ana nedeni de bu olsa gerek. Nitekim, Montaigne'de eleştirdiği, Montaigne'in aşağıladığı insanın somut gerçeği değil, hıristiyanlıkla ilgili eksiklikler; insanın korku ve pişmanlık

duymadan, günahkâr olduğunu unutarak tam bir vurdumduymazlık içinde bu dünya hayatına bağlanması. Benzer biçimde, **libertende** de eleştirdiği materyalist insan ve evren modeli değil, inançsızlık...

Neresinden bakarsak bakalım, Pascal'daki Montaigne, bilimsel açıklamaların bir noktadan sonra ulaştığı bilinemezliğin, sonsuz ve sessiz karanlıkların, akıl ötesinin yol açtığı derin tedirginlik ile bir başka bilinemezlik ve akıl dışılığın tam olarak yok sayamadığı ve doyuramadığı bir tedirginlik arasında, ne birini, ne de ötekini dışlamadan bir **orta yol** arayışı içindeki Pascal'ı rahatlatıcı bir çözümlü getirmiyor. Ne bilimsel açıdan tanımlanmış tanrısız bir evren, ne de dinsel açıdan yorumlanmış tanrılı bir evren yaşadığı çelişkiyi çözmüyor.